

Thomas Møller Kristen og Svend Erik Larsen. *Mennesket og naturen. Essays om natursyn og naturbrug*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1995. 197 sider. ISBN 87-7838-120-7.

Mennesket og naturen er én av en rekke artikkelsamlinger som er sprunget ut av det tverrfaglige miljøet på Humanistisk Forskningscenter i Odense, et storstilt fem-årig forskningsprogram som fokuserer på forskjellige sider av forholdet mellom menneske og natur, først og fremst relatert til utviklingen i Europa fra slutten av 1700-tallet og fremover. Boka er delt i tre deler, "Kroppens natur", "Den lokale natur" og "Den globale natur", og inneholder i alt 12 artikler skrevet av historikere, filosofer, litteraturvitere, sosiologer, kunsthistorikere og etnologer.

Kroppens natur

Første del, "Kroppens natur", består av tre essays, der idrettshistorikeren Hans Bonde skriver om det mannlige kroppsuttrykket på begynnelsen av 1900-tallet, barndomshistorikeren Ning de Coninck-Smith ser på utviklingen av barns urbane landskaper, og etnologen Karin Lützen studerer *lukten* i København på 1800-tallet.

Hans Bonde peker på de sosiologiske forskjeller i mannskropp-idealet i begynnelsen av vårt hundreår, med utgangspunkt i danske atletkonkurranser. Arbeider-sportens ideal var den *spente* mannskroppen, som igjennom sitt korpus og store muskler utstrålte kraft, og der man i poseringen ikke sjenerte seg for å trekke magen inn og spenne kroppen til det nesten aggressive truende. Dette kroppsidealet ser Bonde i forbindelse med arbeidernes klassespesifikke kultur, deres barske kamp for tilværelsen. Det å ikke være i stand til å spenne seg til å gå hver hard dag i møte, kunne for arbeideren bety at bunnen falt ut av hele hans og hans families liv.

Det borgerlige manneidealet var derimot lange, slanke muskler, der torsoen ikke skulle ligne en omvendt pyramide, men være mer skjødesløst elegant. Idealet henger ifølge Bonde sammen med en sosial prisning av ånden og hjernen, der en voluminøs kropp, som gjør hodet relativt lite, oppfattes som anmasende og vulgært av hovedparten av det dannede borgerskap.

Avslutningsvis trekker Bonde linjen frem til dagens amerikanske strippere *Chippendales*, men uten at han greier å sette fenomenet i en bredere kulturell kontekst. Det er forøvrig en svakhet med hele artikkelen at perspektivet blir litt smalt og for mye bundet til materialet.

Ning de Conick-Smith studerer iscenesettelsen av kroppen og leken i det 20. århundret, med barnemaleriet og fotografiet som fremste kilde. Tittelen, "Børns urbane landskaper", lover imidlertid mer enn den lover, for det er først og fremst København som er det urbane stedet. Første del av artikkelen tar for seg den ofte oversette urbane badekulturen: Der kystbadet har fått skildret sin kulturhistorie i talløse bøker, har barns bruk av byens kanaler og havner til bading og lek vært langt mer usynlig. Interessant er det at selv malerne har oversett denne barneaktiviteten, det er kun i fotografiet kanalbaderne er innfanget. I datidens maleri står barna pent på broene og *ser* på elva, kanalen eller havna, noe som de Conick-Smith ser på som en refleks av borgerskapets bestrebelse på å skape orden i byens kaos, dvs. holde barna unna byens vannløp — som det forøvrig var forbudt å bade i.

Det andre temaet i de Conick-Smiths artikkel er anleggelsen av lekeplasser i byen, fra 1870 og til i dag, der hun viser hvordan voksne forestillinger om den gode barndom har blitt fulgt av en rekke bestrebelser på å tilrettelegge en naturlig ramme om barns lek — noe som kort skissert er en utvikling av lekeområder fra det stiliserte til det "ville", fra vann og sand til dyr, busker og trær. Naturlighet og kreativitet, "skrammellegepladsen", har stadig sterkere blitt fremmet som ideal opp imot lekeapparatenes ofte trøstesløse stereotypi.

Karin Lützens artikkel "Kroppen og dens naturlige utsondringer, om lugten i København i 1800-tallet" fokuserer på storbyen som naturens motsetning. Der naturen i stadig større grad sees som en representant for det uspolerte og opprinnelige, blir storbyen rammen om kunstighet og moralsk fordervelse. Det enorme kloakkproblemet København fikk utover 1800-tallet på grunn av sin befolkningsvekst, førte til en vedvarende stank,

som i seg selv ble sett på som sunnhetskadelig og sykdomsfremkallende. Stanken ble spesielt knyttet til fattigkvarterene, og ble dermed også et sosialt stigmata. Mot dette ble naturen et sted der det ikke lukter vondt, og der man ikke blir syk.

Lützen viser hvordan en homoseksuell bykultur oppstår rundt de offentlige pissoarene på slutten av 1800-tallet, som et eksempel på hvordan endringer i renovasjon leder til sosiale forandringer.

Som de to foregående artiklene blir også Lützens artikkel litt for mye av en særstudie — en interessant snipp av historien, men uten de større perspektiver eller prinsipielle spørsmål man skulle forvente å finne i en bok med tittel *Menneske og natur*.

Den lokale natur

Andre del av artikkelsamlingen har tittel "Den lokale natur", men når man leser i et forord til denne delen at "Den lokale natur er den omverden der hører dagligdagen til" (s. 75), blir man overrasket over at en artikkel om *Påskeøyene* (av Clive Ponting) innleder denne seksjonen. Mens man kunne ønske seg et videre blick enn det københavnske i boks første del, er *lokalkulturen* altså representert ved et stykke eksotisk antropologi? Men så viser det seg at Clive Pontings svært avgrensede studie i virkeligheten er en liten allegori for menneskesamfunnet generelt, og dermed lykkes han i det de andre delvis mislykkes i: Å la et konkret eksempel åpne for store perspektiver — eller kanskje, i dette tilfellet: svimlende avgrunner.

Hans historie er i korthet slik: Påskeøyene var på femten- og sekstenhundretallet et høyst sivilisert og regulert klansamfunn med trehus, kanoer og dyrket mark. Dyrkingen av poteter, som var hovedføden ved siden av høns, krevde i det milde klimaet ikke stor innsats, og det var rikelig med tid til andre aktiviteter. Resultatet ble ifølge Ponting utviklingen av et av de mest avanserte sermonielle samfunnene i Polynesia, der hver klan hogde ut og reiste sine enorme steinstatuer/steinhoder — omkring 600 i tallet i alt. Steinhodene ble fraktet fra steinbruddet til sitt bestemmelsessted ved hjelp av en slags fleksibel blokkvogn, som besto av trestammer. Dette krevde en uhyrlig mengde tømmer, særlig da konkurransen mellom klanene om å få reist sine statuer stadig ble hardere. Og enden på det hele ble at øya omkring år 1600 var avskoget. Dette ble ikke bare dødsstøtet for det sermonielle livet, men det tvang også folk fra å bo i trehus til å bo i klippehuler, og fra å bygge sjøgående kanoer til mindre

sivbåter. Fisket ble også vanskeligere, for morbærtre, som man lagde fiskegarnet av, ikke lenger var tilgjengelig. Til slutt ble også jordbunnen forarmet og ikke lenger brukbar for dyrking, med den følge at øya ikke lenger kunne brødfø sin egen befolkning. Dermed gikk hele kulturen til grunne. Paradokset er at det var selve samfunnsorganiseringen som ble sivilisasjonens undergang. Og dette måtte de har vist, er Pontings provoserende poeng:

Beboerne på Páskeøen, som givetvis har været bevidste om den kendsgerning, at de var næsten helt afskåret fra resten af verden, må selvfølgelig have forstået, at selve deres overlevelse afhang af de begrænsede ressourcer på den lille ø. Den var faktisk så lille, at de kunne spadserer hele vejen rundt om øen på en dag eller to og med egne øjne se, hvad der var ved at ske med skovene. Men de var ikke desto mindre ude af stand til at udtænke et system, der tillod dem at opretholde en stabil balance med miljøet. I stedet brugte de løs af livsvigtige ressourcer, indtil der til sidst slet ikke var nogen tilbage. (s. 83)

Fortellingen som allegori skulle det vel ikke her være nødvendig å utlegge!

Imidlertid lykkes det ikke neste artikkelforfatter, Bo Fritzbøger, i "Skovenes historie i Danmark", like godt å allmenngjøre sine eksempler, selv om han innleder med den nyttige påpekingen at det avgjørende skritt fra et natur- til et kulturlandskap ble tatt allerede for 6000 år siden — og altså slett ikke er noe moderne industrielt fenomen. Lengter vi tilbake til uskyldstilstanden, må vi lenge svært langt tilbake! Fritzbøgers historie knytter seg ellers til skogbrukets utvikling i Danmark fra 1400-tallet og opp mot vårt eget århundre, og selv om det er mye interessant historieskriving her, blir konklusjonen heller matt: "(...) at landskabets — og dermed skovens — udformning, hvadenten vi kan lide det eller ej, og selv om vi ikke til bunds kan overskue konsekvenserne, er et resultat af, dét vi gør og ikke gør" (s. 95). - Jo, jo.

Kunsthistorikeren Lulu Salto Stephsensens artikkel, "Æstetisk natur-oppfattelse i kunsten og landskapsplanleggingen" skildrer på en interessant måte sammenhengen mellom fredningsbevegelsen og landskapsmaleriets historie i Danmark. Hun viser hvordan for de danske "Gullaldermalerne" (i begynnelsen av forrige århundre) skogen, lunden, engen, den åpne slette

med enkelte frittstående trær, den stille skogsjø og svale bøkelunder var den foretrukne naturtype. Dette gikk da også inn i folks bevissthet som den særegne danske scene, og dette ble også modellen for landskaper som skulle fredes. Der gullaldermalerne foretrakk den buktede linje i landskapet (en elv, en vei, et skogbryn), ble dette også linjene fredningsforkjemperne valgte ut, mens rette linjer eller kantethet ikke ble sett som av estetisk verdi. *Fortidsminner* ble imidlertid merkelig nok fredet i naturfredningens regi, men da nettopp med henvisning til at gravhaugen, "kæmpehøjen", inngikk i de gamle landskapsmalernes motiver. Det som hadde falt utenfor gullaldermalernes fokus, hadde derimot problemer med å bli anerkjent som av verdi i landskapet. Og, hevdet enkelte av kritikerne, i stedet for å se naturen som en *indre* opplevelse, ble landskapet oppdelt i en rekke snevert, stavnsbundne, håndgripelige fenomener. "Hvad er *Naturen* i et gennemkultiveret Land som Danmark", spør Poul Henningsen polemisk i en kronikk i *Politiken* fra 1927, og gir et mer impresjonistisk svar enn naturfredningsforeningen:

Drivende Skyer over Kongens Nytorv, en Svale paa en Telefonpæl, den stille Skov, to Mand frem for en Enke, Regndraaberne paa Kanten af en Beværtningsmarkise, den groende Bøgeskov, den døende Dyrehave, Frodigheden, Ruinen, Haglvej i Istedgade, Kornmarken, Grøftekanten, Vindueskrogens Raslen (...) (s. 110)

Sosiologen Torben Bager undersøker i artikkelen "Landmanden og miljøet" landbrukets omstilling i Danmark fra 1970-1990, da den internasjonale miljøbevegelsen fra 70-årene plutselig valgte landbruket som sin fremste skyteskive. Bager refererer en stor spørreundersøkelse blant bønder, som viser en utvikling fra en første avvisning av miljøproblemet til en økende grad av dialog med miljøbevegelsen.

I siste artikkel i denne midterste delen av boka, "Naturturisme som samfundets spejl", refererer sosiologen Jens Tonboe en spørreundersøkelse blant turister på øya Livø i Limfjorden om deres syn på denne naturperlen. Utover observasjoner som at natur-turisme ikke lenger bare er forbeholdt middelklassen og byboerne, og utvilsomt riktige utsagn som at natur-turisme kan sees som samfunnets speil, blir studien imidlertid i litt for stor grad referat av en spørreundersøkelse.

Den globale natur

De mer prinsipielle drøftingene man kan savne i enkelte av artiklene fra del 1 og 2 i *Mennesket og naturen*, finner man derimot til fulle i del 3, som heter "Den globale natur", og man kan spørre seg om ikke hele boka burde åpnet med Hans Finks begrepsavklarende essay "Eftertankens naturbegrep". Fink viser hvordan man alltid i debatter får problemer, eller havner i selvmotsigelser, hvis man går ut ifra at natur-kultur kan settes opp som en stabil motsetning med et klart omfang og innhold. Først må man bestemme blikkpunktet hevder Fink, og viser som eksempel fire ulike fokuserings-instanser: åkerbrukets natursyn, byens natursyn, religionens natursyn og vitenskapens natursyn.

I åkerbrukets natursyn blir grensen mellom kultur og natur i bokstavlig forstand det samme som det dyrkede og innhegnede lands grense til ødemark og urskog, skriver Fink. Naturen er det ville hinsides hegnet og skogbrynet, mens kulturen er det dyrkede og domestiserte.

Naturen er det, vi ikke (eller endnu ikke) behersker; kulturen er det, vi ved arbejde, teknik og kunst har revet ud af sin naturlige selvberøenhed og dermed inddraget i kulturens formålsbestemte og symbolsk strukturerede sammenhæng. (s. 152)

Fra *byens* synspunkt er imidlertid åkerlandet også natur. Kultur-natur defineres fra byens ståsted som grensen mellom by og land, og ikke mellom åkerland og ødemark. Mens bonden i åkerbrukets perspektiv er kulturens fortropp, blir han i byens perspektiv kulturens baktropp.

I *kristendommens* perspektiv er den viktigste forskjellen i verden forskjellen mellom skaperen og det skapte. Her er naturen det skapte, som er det opprinnelige, i motsetning til skaperen, som er det alleropprinneligste, skriver Fink. I forhold til denne forskjellen relativiseres betydningen av grensene mellom åkerland og ødemark og mellom land og by kraftig. Det er alt sammen del av skaperverket, og alt sammen er dennesidig. Både natur og kultur er natur i dette perspektivet; begge områder er underlagt gudgivne naturlover, som er del av den guddommelige og evige lov.

For den moderne *vitenskapen* som vokser frem fra 1600-tallet av, er naturen imidlertid de aspekter av verden som lar seg forklare ut fra uforanderlige lovmessigheter og empirisk konstaterbare årsaker. Der

naturen i religionens perspektiv er det timelige i motsetning til det eviggyldige, blir naturen nå definert som eviggyldige og uforanderlige naturlover. Naturen blir det som kan forklares. I forhold til åkerbrukets synspunkt er nå beherskelsesperspektivet vendt, skriver Fink: Mens naturen i åkerbrukets perspektiv var det ennå ikke beherskede, er naturen i naturvitenskapens perspektiv det relativt velforklarede og derfor beherskelige.

Disse fire litt skjematisk fremstilte typer natursyn eller måter å dra naturens grenser på ligger i en strengt tatt umulig, men ikke desto mindre virkeliggjort sammenblanding i våre bakhoder, hevder Fink. Noe som forvanskes videre av at vi også ser naturen som det grenseløse, det som ikke har noe ytre. Men hvor blir da *kulturens* sted? Svever den fritt i luften? Dette lar seg kun løse hvis vi ser kulturen som en av naturens ansikter, hevder Fink:

Vi misforstår naturen, hvis vi tror, vi kan drive videnskap om den uten at regne menneskers kulturliv med til den, og vi misforstår menneskers kulturliv, hvis vi insisterer på, at det ikke er natur. Menneske og natur betyr alltid for eftertanken: Menneske og den øvrige natur. (s. 158)

I neste artikkel, "Kaos og likevægt i økologien", viser historikeren Donald E. Worster hvordan fysikkens kaosteori også har trengt inn i biologien. For bare få tiår siden var den gjengse lære blant økologer at ethvert stykke natur før eller siden ville nå en tilstand av balanse eller likevekt hvis den ble beskyttet mot menneskelig innblanding. Det var en tro på at ethvert økosystem utviklet en struktur av intern avhengighet og samarbeid som til en viss grad kunne styre de fysiske omgivelser. Og målet var alltid: *orden*.

Som et angrep på denne tenkemåten har ordet "forstyrrelse" stadig oftere dukket opp i den vitenskapelige litteraturen; det gamle synet på orden og forutsigelighet er blitt erstattet av hva man kan kalle en *kaos-økologi*. "I dag er disse nye økologer kommet så langt, at det stort set er umulig for dem å finne blot en lille smule ro noget som helst sted i den vilde natur," skriver Worster.

De har bemærket, at ild er en af de mest almindelige forstyrrelser. Det

samme gør sig gældende for vind, især i form af voldsomme orkaner og tornadoer; for invasioner af flokke af mikroorganismer og skade- og rovdyr; for vulkanudbrud; for kvartærtidens invasion af store ismasser; og - endelig - for ødelæggende tørker (...). (s. 163)

Naturen sees ikke lenger på som *økosystemer*, men som et felt av store og små lapper, et patchwork-teppe av levende ting i stadig endring. Grunnlaget for denne nye økologien hevdes å være et stort bevismateriale av historisk karakter: prøver av pollen, træs årringer og dyrebestandenes utvikling og tilbakegang. Disse viser alle at naturen er i stadig forandring, at den er like så ustabil som menneskets verden, hvor krig, likvideringer, invasjon og sosial uro av ethvert slag er det eneste normale forhold vi kjenner til. For kaosøkologene blir da naturen ikke lenger et positivt forbilde for den menneskelige sivilisasjonen; man kan like gjerne si at mennesket har rett og plikt til å *tilføre* naturen orden og form.

Dette siste er ikke Worsters konklusjon, han holder sitt eget syn i bakgrunnen, og lar de to skoleretningene selv komme til orde. Men desto mer tankevekkende blir hele problemkomplekset.

I bokas nest siste artikkel, "Naturværdier", drøfter filosofen Poul Lübcke problemene med å komme bort fra en antroposentrisk etikk som plasserer mennesket på et nivå hevet over naturen. Han refererer en rettsak i USA der en naturforening "på vegne av naturen" innklaget en utbyggingssplan i et naturområde i Sierra Nevada. Naturvernerne hevdet sin rett til å tale dyr, planters og landskapets sak ved domstolen i analogi med at en verge kan føre en sak på vegne av barn og mentalt handicappede. Problemet med en slik *biosentrisk etikk*, som bl.a. filosofen Paul Taylor har gått i bresjen for, er imidlertid at det hele egentlig funderes i en, for Lübcke absurd, tro på at et menneske kan være i stand til å sette seg inn i et dyr eller en plantes sted og se verden fra dette perspektivet. Det blir en "innlevelse" som nettopp er antroposentrisk, hevder Lübcke.

Et annet løsningsforsøk for økobevegelsen har vært å gripe til en "bevissthetsorientert etikk", da vil i hvert fall *dyrene* kunne innskriveres på (nesten) samme nivå som mennesket. Men, mener Lübcke, vi vil da samtidig miste det etiske vernet for mennesker "uten" bevissthet: sterkt psykisk handicappede, hjerneskadde, fostre og nyfødte barn.

Å lage en konsistent etikk som innkluderer dyrene og naturen har så langt ikke latt seg gjøre, mener Lübcke, hvis man ikke velger et religiøst

trosgrunnlag der mennesket er satt som forvalter av en natur som ikke bare må behandles som objekt. Det siste finner Lübcke imidlertid ikke som noen tilfredsstillende løsning.

Bokas siste artikkel står redaktør og senterleder Svend Erik Larsen for. I "Den lille og store etik" lager han som tittelen antyder en forskjell mellom to forskjellige normsystemer, "den store etikk", som integrerer oss i en større sosial sammenheng, som er det absolutte grunnlag for en kulturs adferdsmønster, noe vi ikke har valgt, men overtatt som en del av en kultur, og som derfor fremstår som *naturlig* — og "den lille etikk" som instruerer oss til å handle innenfor en kulturell sammenheng, en adferdsetikk bundet til hverdagens erfaringer. Der den lille etikk er nåtidsorientert, er den store etikk fremtidsorientert, og Larsen viser hvordan en tenking som *bæredyktighet* (etter Brundland-rapporten *Vår felles fremtid*, 1987) kan sees som en ny type stor etikk, en overbygning som erstatter et tidligere religiøst fundament.

På grunn av de mer prinsipielle spørsmålene som behandles i bokas tredje del, "Den globale natur", kan en spørre seg om det ikke ville være lurt å lese denne delen først, ja, rett og slett lese boka baklengs. Det er imidlertid ikke vanskelig å se hva redaktørene har tenkt, med utgangspunkt i kroppserfaringens historie skal vi bevege oss til den lokale natur, for så og slutte opp med de overordnede synspunktene. Det er bare det at første del, "Kroppens natur", virker noe presset i prosjektet. Selv om det er en nyttig påminnelse at ethvert natursyn begynner i selvforståelsen, er de tre essayene som er valgt ut kanskje ikke de rette til å perspektivere dette.

Uansett enkelte innvendinger inneholder boka både et vell av interessant kunnskap og tankevekkende problemstillinger, og er nok en seier for forskningssenteret i Odense.

Henning Howlid Wærp, Universitetet i Tromsø